

Надія Ашиток, кандидат філологічних наук, доцент

кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИСТАНТНОЇ СІМ'Ї

У статті висвітлюються проблеми сучасної дистантної сім'ї в Україні, які пов'язуються з соціально-політичним та економічним станом молоді Української держави. Особлива увага приділяється вивченню проблем дітей у дистантних родинах.

Постановка проблеми. Сім'я – це система соціального функціонування людини, є одним з основних інститутів соціалізації. Функції сім'ї трансформуються під впливом соціально-економічних чинників та внутрішніх процесів розвитку. У ХХ – ХХІ століттях сім'я опинилася на перехресті суперечливих тенденцій розвитку суспільних та міжособистісних стосунків. Вона почала втрачати свої традиційні функції, змінювати свою мораль та набувати нових рис.

Зміни української сім'ї відбуваються на фоні соціальних та економічних потрясінь, ринкових перетворень економіки, які вплинули на структуру матеріального забезпечення та відтворення населення, зміни соціально-економічного ладу, коли на карті світу виникли нові країни, економічні та політичні союзи. За загальним індексом бідності (5,5%) Україна посідає четверте місце серед 78 країн, для яких були зроблені розрахунки в доповіді “Людський розвиток, 1997”. Це відбиває не тільки рівень доходів (за цим індексом Україна посідає 109 місце), скільки доступ до питної якісної води, медичних послуг тощо [5, 292]. У Дрогобичі у малозабезпечених сім'ях виховуються 3 860 дітей, а це приблизно шоста частина всіх дітей (всього у Дрогобичі і Стебнику мешкає 25 тисяч дітей до 18-річного віку).

Для тисяч громадян виходом з економічних негараздів України на тлі перманентної економічної кризи та політичної нестабільності стала легальна та нелегальна трудова міграція, або інакше кажучи, – заробітчанство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність вивчення проблеми зумовлена передусім тим, що, незважаючи на численні праці, присвячені проблемам сучасної сім'ї Україні, до яких належать роботи Т. Андреевої, Є.І. Артманової, Т.П. Бессонової, Т. Вергелес, Є.В. Єжакової, Е.В. Зирянової, С.Е. Каркліної, Б. Ковбас, В. Костів, В. Кравця, А.А. Марущак, О.Р. Ноздріної, В. Овчарової, Ю. Римаренка та

ін. [1], [2], [3], [4], [7], [9], [10], [11], [12], [13], дистантна сім'я залишається недостатньо вивченою.

Мета статті – окреслення основних проблем сучасної дистантної сім'ї на їх аналізі. Особлива увага приділяється вивченню проблем дітей у дистантних родинах.

Виклад основного матеріалу.

Заробітчанство в Україні є надзвичайно складною соціальною проблемою. За неофіційними даними, тільки в Чехії нелегально працює понад 200 тис українців, не кажучи вже про Італію, Португалію та й увесь світ загалом. Офіційна статистика стверджує, що це понад 2 млн громадян України, неофіційно називає цифру у 5 млн [7, 4]. У засобах масової інформації називається ще більш тривожна цифра – 7 млн заробітчан. Оскільки в Україні станом на 1 липня 2004 року чисельність населення становила 47 441 004 особи, можна зробити висновок, що за кордоном опинився кожний сьомий громадянин країни. Якщо ж зважити на те, що за кордон їдуть працювати представники активної працездатної частини населення і переважно це ще й особи дітородного віку, то явище заробітчанства є катастрофічним для України. Починаючи з 1992 року, Україна стала країною еміграції. Ситуація ускладнюється депопуляцією населення: за офіційними даними, населення України з 52, 2 млн осіб у 1989 року скоротилося до 47, 4 млн – у 2004 році, а саме на 4, 8 млн осіб. Заробітчани часто відкладають народження дітей на майбутнє або обмежується 1 – 2 дітьми, вихованням яких займаються переважно батьки тимчасових мігрантів. Ці люди їдуть працювати з різних причин, але є речі, що об'єднують їх – розлука зі своєю родиною та дітьми, ностальгія за батьківщиною, страх за своє нелегальне перебування. Заробітчанство призводить до таких наслідків, як недоліки у вихованні дітей, конфлікти у родинах, дестабілізація родинних зв'язків, невиконання

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИСТАНТНОЇ СІМ'Ї

закріплених за подружжям традиційних ролей, що може бути чинником розпаду сім'ї. Найбільш небезпечною відсутність батьків є для соціалізації підростаючого покоління, адже часто для дітей є незрозумілими мотиви відсутності батьків, й вони почуваються покинутими й непотрібними.

Зазвичай батьки та стосунки між подружжям є зразками для наслідування для дітей, тому існує небезпека, що діти без такого досвіду наслідування, будуть мати труднощі у формуванні сім'ї у майбутньому.

Слід відзначити еволюцію заробітчанства в Україні. Напрямок та інтенсивність міграційних процесів українського населення зазнали на початку 90-х років значних змін. У період здобуття незалежності та демократизації українського суспільства долаються властиві для тоталітарного режиму попереднього часу обмеження у правах людини на вільне пересування і вибір місця проживання, що, безперечно, є позитивним. Проте у цей же час відбувається поглиблення економічної кризи, зниження рівня життя людей, що вплинуло на мотивацію до міграції. Виїзд за кордон з метою отримання заробітку внаслідок дрібної торгівлі, працевлаштування на короткій термін були характерними для першої половини 90-х років.

Незважаючи на те, що вже більше п'ятнадцяти років Україна є самостійною державою пошук додаткових, а часто й основних, джерел заробітку зберігається. Зумовлено це передусім недостатнім рівнем розвитку економіки, безробіттям, загальним низьким рівнем життя громадян України [11, 806].

У наш час заробітки за кордоном стали основним засобом виживання багатьох сімей, особливо в Західному регіоні України. Для частини громадян існування мережі нелегального працевлаштування перетворилася на прибутковий бізнес.

Вивчення міграції в Україні (1998) підтвердило значне поширення цього явища в досліджуваних регіонах (Київ, Чернівці, Прилбичі Львівської області). За даними анкетування досвід заробітчанських міграцій мали від 30 до 40% сімей, що проживають у досліджених пунктах [11, 807].

Ще у 2003 році Уповноважений з прав людини – Ніна Карпачова виступила у Верховній Раді з доповіддю “Стан дотримання та захист прав людини за кордоном”. При підготовці Доповіді використовувалися матеріали Уповноваженого з прав людини та інформація, надана міністерствами та відомствами, дипломатичними установами України за кордоном, інститутами Національної

академії наук України, обласними державними адміністраціями, банками, а також дипломатичними представництвами іноземних країн. У доповіді зазначається, що за офіційними та неофіційними джерелами кількість економічних мігрантів з України становити від 2 до 7 млн. Зокрема за даними МЗС у Польщі працює 300 тис громадян України, в Італії – 200 тис (за оцінками експертів 500 тис), у Чехії близько 200 тис, у Португалії 150 тис, в Іспанії 100 тис, у Туреччині – 35 тис, у США – 20 тис, усього за офіційними даними МЗС нелегально на заробітках перебуває близько 2 млн українців [8, 5 – 6]. На думку Ніни Карпачової, близькою до реальної є цифра 5 млн громадян [8, 6]. Причини такого становища передусім слід шукати в соціально-економічному стані України, адже головними чинниками, які спонукають українців до виїзду, є бідність та безробіття [8, 7].

Нелегальні українські заробітчани за кордоном наймаються переважно на тимчасові, сезонні роботи в будівництві, сільському господарстві та сфері обслуговування – часто з метою догляду за хворими і особами старшого віку. За кордон виїжджають за приватними запрошеннями і туристичними ваучерами. На початку 90 років поїздка тимчасових мігрантів з України тривала кілька тижнів чи місяців. На сьогоднішній день цей термін збільшується – вихідці з України перебувають за кордоном на заробітках роками. Змінюється склад мігрантів: на початку 90-х за кордон їхали переважно чоловіки, у наш час кількість жінок та молоді порівняно зросла. Місце працевлаштування мігрантів з України постійно розширюється. На початку 90-х років це були переважно країни-сусіди: Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, Росія. На сьогоднішній день значна кількість українців мігрує до країн західної Європи – Португалії, Греції, Італії, Франції, Німеччини, Бельгії та країн Північної Америки – США та Канади. На жаль, більшість заробітчан, особливо нелегалів, не озброєні знаннями щодо захисту своїх прав та місць, куди можна звернутися при потребі за допомогою. Поширеними на фоні незахищеності є випадки шахрайства при виплаті заробітку й поверненні додому [11, 805].

Заробітчанство, поряд з негативними, має й позитивні наслідки, основним з яких є фінансова підтримка населення в Україні, яке не може утримувати себе належним чином у своїй державі. Відсутні ґрунтовні дослідження з питання фінансових потоків в Україні внаслідок заробітчанства. Здійснювались лише окремі дослідження Мінпраці та Тернопільською

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИСТАНТНОЇ СІМ'Ї

облдержадміністрацією у 2002 році, за якими від трудових мігрантів у цей регіон надходить близько 100 млн. доларів США щорічно. За окремими експертними оцінками, українські заробітчани заробляють щомісяця понад 2 млрд. грн [11, 870]

Фінансова підтримка родини, не може розв'язати інших її проблем. Особливо катастрофічним є негативний вплив трудової міграції батьків на виховання дітей. Проте й ця проблема належить до недостатньо досліджених, не вивчених є наслідки відсутності належного батьківського впливу на процес виховання дітей й формування дитячої особистості. Дбаючи про матеріальне забезпечення родини, батьки часто неспроможні підтримувати або занедбують стосунки з дітьми та іншими членами родини, які потім важко налагодити. За думкою Ігоря Корнієнка, завідувача обласного центру практичної психології і соціальної роботи Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, діти заробітчани, так звані "соціальні сироти", є окремою темою роботи шкільного психолога.

"Коли батьки далеко, це негативно впливає на розвиток дитини. Вона є дезадаптованою і не знає, як чинити у тій чи іншій ситуації, бо не має моделі сім'ї. Матеріально такі діти, можливо, стоять вище за своїх ровесників, але у них забрали тил, основу, яка потрібна людині для самоусвідомлення. Вони ніби і друзів мають, але почуваються надзвичайно самотніми, і ця самотність може вилитися у депресію чи агресію" [4].

Наслідками відсутності батьків-заробітчани можуть бути деформація структури сім'ї; невиконання розподілених за членами сім'ї функцій.

У сім'ї заробітчани діти можуть переживати сильний стрес, розгубленість та тривожність, оскільки не можуть пояснити раптового від'їзду батьків відповідно до своїх цінностей, а батьки, часто не можуть, і не знають, як пояснити дітям, чому залишають їх на такий довгий термін. Відповідно ускладнюється і подальша комунікація в родині, – тому що виникають нові емоції, почуття на запитання, які часто є болючими й відкрито не обговорюються сім'єю, мовою гештальтистів виникають "незавершені образи" й "незакінчені справи".

У 2004 році Львівським обласним центром соціальних служб для молоді було проведено опитування населення області з метою виявлення "соціальних сиріт" – дітей трудових мігрантів. Встановлено, що в області налічується 18 974 дітей, які залишилися без піклування одного з батьків і 4 520 – без обох батьків-заробітчани (дані

звіту за 2004 р.). Проте це дослідження не можна вважати повним, а його результати не можуть реально репрезентувати навіть Львівську область через відсутність даних по м. Львову. Крім того, багато сімей заробітчани не розголошують свого статусу за різними причинами.

Актуальною проблемою заробітчани є й для нашої частини регіону, про що свідчать офіційні дані по Дрогобичу та Стебнику, за якими у середніх навчальних закладах (школах) виявлено на березень 2007 року наступну кількість дистантних батьків:

ЗОШ №2 – 72, ЗОШ №3 – 5, ЗОШ №9 – 6, ЗОШ №14 – 56, ЗОШ №10 – 15, ЗОШ №15 – 17, ЗОШ №1 – 86 (один з батьків), ЗОШ №13 (двоє), ЗОШ №8 – 30, ЗОШ №5 – 37, гімназія м. Дрогобича – 92, ЗОШ Стебник, ЗОШ №6 – 22, ЗОШ №11 – 78, ЗОШ №7 – 12.

Загальна кількість 541 Відділ освіти називає цифрою 980 осіб.

Відсутність належної уваги до такого важливого соціального явища, як заробітчани, не може не викликати тривоги. У 2003 році Уповноважений з прав людини наполягала на розробці Концепції міграційної політики України, проте до нашого часу цією проблематикою переважно займаються неурядові організації і досліджується це опосередковано, через здійснення програми профілактики дитячої бездоглядності, дослідження негативних явищ в молодіжному середовищі. Варто відзначити, що ці програми не враховують своєрідності проблем сімей заробітчани. Поширені також програми з надання допомоги тим, хто повернувся з невдалих заробітків, проте немає програми допомоги усій сім'ї.

Певний час не було навіть терміна на означення дітей, батьки яких перебувають на заробітках. З цією метою некоректно вживати термін "соціальні сироти", оскільки так означають дітей, батьки яких офіційно позбавлені батьківських прав через невиконання батьківських обов'язків. Не відповідає суті позначеного й термін "умовно покинуті" бо цих дітей ніхто не покидав і соціально прийнято, що у цих дітей є батьки, які піклуються про їх майбутнє.

На сьогоднішній день, як зазначає керівник секції дитячої та юнацької психотерапії Української Спілки психотерапевтів, доц. психології Г.В. Католик, адекватним терміном, який використовується в психології і набув офіційного статусу є "діти трудових мігрантів".

Сім'ю нелегальних трудових мігрантів можна визначити як дисфункційну. Про це свідчать такі її ознаки, як порушення розподілу ролей у сім'ї,

відсутність ефективної комунікації між членами сім'ї; порушення структури сім'ї як системи, негативний психологічний мікроклімат у родині, відчуття непотрібності у дітей заробітчани.

Для сім'ї трудових мігрантів високою є можливість розлучень, непорозуміння як на побутовому, так і на юридичному рівні.

Проблема заробітчаниства й виховання дітей у сім'ї трудових мігрантів, оцінюється у суспільстві як внутрішня проблема певної родини. Вихованням дітей займається або той з батьків, що залишився, або дідусь чи бабуся, суспільство стоїть осторонь і жодні суспільні інституції не залучені до цього процесу, що породжує соціальну ізоляцію сім'ї.

Особливо тривожним є те, дисфункційність сім'ї виражається через поведінкові реакції дітей, їх емоційні стани та переживання. У сім'ях заробітчани діти почуваються: самотніми і непотрібними; не мають відчуття захисту; відчують психологічний дискомфорт; вважають себе винними або (і) ображеними на батьків.

У сім'ях трудових мігрантів діти можуть переживати такі негативні психо-емоційні стани, як: депресія, апатія, підвищена тривожність, гіперактивність; неврівноваженість.

Зовнішніми ризиками та небезпеками, які загрожують дітям з сімей заробітчани є такі:

1) низький рівень емоційно-вольової готовності дитини до школи, дезадаптація у новому середовищі, труднощі у пізнавально-навчальній та комунікативній діяльності (для молодших школярів).

2) високий ступінь ризику включення до девіантних соціальних груп; ризик незрілої статевої поведінки; труднощі у комунікації, підвищена конфліктність, складність у статево-рольовій самовизначеності та можливість соціальної ізоляції (для підлітків).

За матеріалами досліджень поведінки дітей з сімей заробітчани, можна виділити дефіцитарні потреби у безпеці, усталеній системі поглядів та ціннісних орієнтацій; потреба у захисті, опорі та підтримці з боку значущих осіб; у спілкуванні та встановленні теплих емоційних стосунків; позитивній увазі та визнанні; емпатійному співпереживанні.

Можна визначити такі соціально-педагогічні проблеми дітей у сім'ях трудових мігрантів: проблеми самотності, непотрібності; проблема безпеки – відчуття тривожності; потреба захисту й відчуття партнера, який підтримує; проблема комунікації і стосунків, проблема збереження цілісності сім'ї, проблема соціально-педагогічної занедбаності дітей заробітчани; проблема

соціальної дезадаптованості та недостатнього рівня соціальних вмінь дітей заробітчани; проблема девіантної поведінки дітей заробітчани та їх опікунів.

Висновки. Україна знаходиться у гостро кризовому стані, який характеризується як етап виживання, а не розвитку. Однією з ознак цієї кризи є масова трудова міграція, яка негативно впливає на соціалізацію молодого покоління. В Україні чимало робиться з метою подолання даної кризи: підписані такі міжнародні документи, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інші. Доцільно б було об'єднати у затверджену на урядовому рівні довгострокову Національну програму дій щодо виходу з демографічної та економічної кризи в Україні, розроблену на основі міжнародно визнаної Програми дій, схваленої Всесвітньою конференцією з питань народонаселення і розвитку, яка відбулася в Каїрі у 1994 році, а також Декларації та Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції зі становища сім'ї, що відбулася в Пекіні у 1995 році, Програми дії і підтримати належним чином матеріально.

1. Андреева Т. Психология семьи.– СПб.: Речь, 2003.– 245 с.

2. Артманова Е.И., Ежакова Е.В., Зырянова Е.В. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования/ Под ред. Силевой Е.В.– М.: Издат. центр "Академия", 2002.– 192 с.

3. Бессонова Т.П. Особенности развития ребенка в неблагополучной семье // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №1.– С. 39 – 42.

4. Вергелес Т. (8) Навіщо у школі психолог? // Дзеркало тижня. – 2005.– 3 листопада

5. Гендерний аналіз українського суспільства – К.: Проон, 1999.– 293 с.

6. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – К.: Україна, 2001. – 85 с.

7. Карклина С. Э. Проблемы семейного воспитания.– М.: Советская Россия, 1983.– 208 с

8. Карпачова Н. Виступ на сесії Верховної Ради Уповноваженого з прав людини з доповіддю "Про стан дотримання і захист прав громадян України за кордоном"// Громадський контроль. – 2003.– № 4.– С. 4 – 7.

9. Ковбас Б., Костів В. Основи родинних відносин. – Івано-Франківськ: Науково-

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРАЦІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАСІБ НАРОЩЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

дослідний центр “Педагогіка і психологія вищої школи”, 2002. – 286 с.

10. Кравець В. Шлюб і сім'я. Історія і сучасність // Кравець В. Психологія сімейного життя. – Тернопіль, 1995. – Ч.1. – С. 14 – 15.

11. Міграційні процеси в сучасному світі /За ред. Ю. Римаренка.– К.: Довіра, 1998.– 871 с.

12. Ноздріна О. Порушення сім'ї як сучасна соціально-педагогічна проблема в Україні // Вісник Львівського ун-ту. Філософські науки.– 2001.– Вип. 3.– С. 44 – 454.

13. Овчарова Р.В. (31) Психологическое сопровождение родительства. – М.: Изд-тво Института Психотерапии, 2003. – 211 с.

Юлія Кузьменко, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Міжнародного університету бізнесу і права
м. Херсон

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРАЦІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАСІБ НАРОЩЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Статтю присвячено актуальній на сьогодні для України проблемі – нарощенню людського капіталу. Дана публікація висвітлює дослідження впливу формування культури праці людини на процес нарощення такого аспекту робочої сили, як людський капітал.

Постановка проблеми. Сьогодні на рубежі переходу до постіндустріального періоду розвитку всієї цивілізації, коли вже початковий капітал розподілено, а звичайні капіталовкладення не мають великого впливу, провідну роль в економіці відіграють володіння інформацією і використання інновацій. Суспільству потрібен високопрофесійний робітник, який має високий рівень культури праці, швидко реагує на зміни науково-технічного прогресу, може реалізувати свій потенціал в умовах ринкової економіки. По суті, чим вищі потреби суспільства, тим вищим рівнем культури праці має оволодіти людина, тим більш сприятливими мають стати в ньому умови для нарощування людського капіталу. Пошук шляхів реалізації такої єдності – достатні інвестиції в освіту і здоров'я, збереження і підвищення ефективності використання людського капіталу України, ось ті глобальні проблеми, які треба вирішувати негайно.

Аналіз досліджень і публікацій. Багато вчених займалися дослідженнями проблем людського капіталу і формування культури праці людини. Так, Б. Адаскін, С. Анісімов, А. Гілев, Д. Зембицький, В. Ковальчук, С. Лісова, Ф. Щербак та інші науковці у своїх працях розглядають проблему формування культури праці особистості. А виникнення і розвиток теорії людського капіталу пов'язані з іменами таких вчених-економістів, як Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Туроу, Я. Мінсер. Сьогодні продовжують досліджувати даний аспект економіки О. Грішнова,

В. Куценко, Д. Нестерова, К. Сабір'янова, С. Савельєв, Н. Тюхтенко та інші.

Відомо, що науковці по різному підходять до визначення внутрішнього складу людського капіталу. Так, Г. Боуен, до складу людського капіталу відносить такі елементи, як знання, навички, мотивація й енергія, якими наділені людські істоти і що можуть бути використані протягом певного часу з метою виробництва товарів і послуг [1].

В. Куценко і Г. Євтушенко дають визначення даного поняття як “сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток” [4, 136].

У трактуванні С. Дятлова людський капітал – “це сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці і тим самим впливає на зростання доходів (заробітків) даної людини” [2, 83].

О. Грішнова, в основу класифікації елементів людського капіталу покладає відмінності за інтелектуальними, фізичними і психологічними ознаками. До його основних елементів вона відносить: “рівень освіти (знання), професійна підготовка (навички, вміння, досвід роботи, профпридатність та профадаптованість), стан здоров'я, володіння економічно значущою інформацією, мотивованість, мобільність працівника” [1, 14].